

TOT HIER

Filosofische herinneringen

Sponsored by
Stichting Willibrord Publicatiefonds

TOT HIER

Filosofische herinneringen

Kars Veling

Buijten & Schipperheijn *Motief* – Amsterdam

Dit boek verschijnt in de reeks Verantwoording van de Stichting voor Christelijke Filosofie en in de Bezinningsreeks van de Theologische Universiteit Utrecht.

STICHTING
CHRISTELIJKE
FILOSOFIE

Theologische
Universiteit
Utrecht

Colofon

© Buijten & Schipperheijn *Motief*, Amsterdam, 2025

ISBN: 978-94-6369-340-0

Vormgeving binnenwerk (basis) en omslagontwerp: Aperta,

Jan Johan ter Poorten

Abbeelding omslag: Kars Veling; foto Wouter Muskee

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers. Voor het maken van kopieën uit deze uitgave, ook voor zover toegestaan door de Auteurswet, zijn vergoedingen verschuldigd. Voor betaling van vergoedingen en voor toestemming voor het overnemen van gedeelten in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken wende men zich tot de uitgevers. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

Inhoud

Woord vooraf	7
1 Wakker worden	9
2 Verder kijken	19
3 Gelovig	29
4 Kijk op geschiedenis	39
5 Zeggenschap van de Bijbel	53
6 Logica	69
7 Sociale academie	79
8 Theologie	93
9 Perspectieven	105
10 Gereformeerde politiek	119
11 'Om zo te zeggen'	133
12 Theologisch onderzoek	149
13 Tussenbalans	163
14 Greijdanus	179
15 Chambre de réflexion	193
16 Lijsttrekker	207
17 Immigratieachtergrond	219
18 Democratie en rechtsstaat	237
19 Verbonden	255
20 Hoop	273
<i>Tot hier in jaartallen</i>	289
Register van namen	291
Verantwoording: christelijk-filosofische reeks	295
TU-Bezinningsreeks	299

Woord vooraf

Ik ben een liefhebber van toneel en dan met name improvisatietoneel. Voor mij was het tv-programma *De vloer op* altijd een feest. Acteurs speelden een scène op basis van een paar hints die ze ter plekke kregen. Dat doet een veel groter beroep op je dan als je een bepaalde tekst uit je hoofd leert. Bij een bestaand toneelstuk ken je niet alleen je eigen rol, maar weet je ook wat de ander gaat doen of zeggen. Bij improvisatie komt veel meer kijken: je moet niet alleen authentiek spreken maar ook goed luisteren en geloofwaardig reageren. Je schrijft en speelt samen het script. Door *De vloer op* bleek dat we in Nederland veel goede acteurs hebben die briljant improviseren. Als de improvisatie een hoogtepunt of pointe had bereikt, onderbrak presentator Peter de Baan de scène altijd met de woorden 'Oké, tot hier!'

Mijn leven lijkt een beetje op *De vloer op*. Vanaf mijn studie speelde ik in nogal uiteenlopende rollen, in de kerkelijke gemeenschap, het voortgezet en hoger onderwijs, de politiek en het openbaar bestuur. Vaak was tevoren niet duidelijk hoe het ging lopen. Veel hing af van mijn medespelers. En heel vaak klikte het. Na mijn pensioen werd me weleens gevraagd daarover te schrijven, maar lang vond ik niet de geschikte vorm. In het voorjaar van 2024 begon ik er door omstandigheden alsnog aan. Door problemen met mijn slokdarm, een ervaring van de kanker waaraan ik zes jaar eerder was geopereerd, was mijn lijf een last geworden. Ik vond afleiding in herinneringen en probeerde ze onder woorden te brengen. Vaak wordt gezegd dat een patiënt niet te veel in zijn hoofd moet blijven zitten. Ik ontdekte dat het ook prettig kan zijn je lijf zo goed en zo kwaad als het gaat te negeren en juist in je hoofd afleiding te zoeken. In de loop van het schrijven ben ik dankbaar gaan beseffen dat het geloof, dat ik als kind thuis heb geleerd, is meegegaan in mijn leven. *Wie ik ben is een verhaal* (2008) is de titel van een bundel opstellen van leerlingen van het Haagse Johan de Witt College. Dat besef, een verhaal te zijn, geeft

ruimte en stelt ook steeds voor uitdagingen, met uitkomsten die niet zeker zijn.

De episodes of scènes in dit boek, *Tot hier*, laten zien waar ik achtereenvolgens mee bezig was. Het zijn herinneringen aan uitdagingen die ik tegenkwam en aan de inspiratie die ik zocht in wat ik las. Telkens vond ik terug waarom ik naast wiskunde ooit filosofie was gaan studeren: niet in routines blijven hangen, maar nieuwsgierig blijven en proberen nieuwe invalshoeken te vinden. Het zijn daarom vooral filosofische herinneringen. In de improvisatieopdrachten waarvoor ik kwam te staan poogde ik altijd betrokken en verbindend een bijdrage te leveren. Ik zocht naar een vruchtbaar perspectief, zeker als er naar mijn indruk iets op het spel stond. Voor mij was en is praktisch handelen daarbij onlosmakelijk verbonden met reflectie.

Dat hebben de mensen om me heen geweten. Ik wilde mijn ideeën graag met anderen delen. Daarbij ontmoette ik altijd sympathie, maar wellicht was het soms ook wat veel van het goede. Ik kan vasthoudend zijn als ik denk dat anderen me niet begrijpen. Maar ik heb ook ontdekt dat verschillende gedachtegangen elkaar kunnen uitdagen en aanvullen. Praktijken van geloof, onderwijs, politiek en openbaar bestuur kunnen niet zonder kritische reflectie en zonder mensen die verantwoordelijkheid nemen vanuit een eigen perspectief. Ik denk dat mijn herinneringen dat laten zien. Zonder plot en eindconclusie, maar met een grondtoon van verbinding met God en mensen. Ik kijk met dankbaarheid en plezier terug op wat ik alle jaren door heb meegekregen. Daarbij zie ik natuurlijk ook de beperkingen van wat ik kon doen.

Rest mij hier nog mijn grote dank uit te spreken. Aan het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie voor de steun bij het werken aan deze herinneringen; aan de redacties van de reeks Verantwoording van de Stichting voor Christelijke Filosofie en van de Bezinningsreeks van de Theologische Universiteit Utrecht, en uitgeverij Buijten & Schipperheijn voor hun bereidheid ze te publiceren; en aan twee onvermoeibare meelezers en redacteurs, Aart Deddens en Koert van Bakkum.

Kars Veling, 30 juli 2025

1 Wakker worden

De jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw hebben een stempel gezet op mijn leven. Dat lot deel ik met veel babyboomers. Ik beleefde de culturele veranderingen van die tijd intensief, zij het in veel opzichten kritisch, tegen de beweging in. Het waren mijn studentenjaren en wat daarna kwam. Mijn studieroute heeft ook een blijvende invloed gehad, dat besef ik zeker achteraf.

Juist toen ik in 1965 wiskunde ging studeren – omdat ik dat volgens mijn leraar wel zou kunnen en een neef dat een jaar eerder ook was gaan doen – kwam naar mijn idee de geschiedenis in een ongekende stroomversnelling. Dat was heel bijzonder, dacht ik toen. Dat maakte ik als Gronings studentje toch maar allemaal mee. Maar natuurlijk was die spannende tijd niet uniek. Het was simpelweg zo dat ik na mijn middelbare schooltijd voor het eerst echt geïnteresseerd om me heen ging kijken. Dat overkomt misschien iedereen die zijn ogen opendoet en voor het eerst beseft dat hij onderdeel is van een grote buitenwereld. Hoe dan ook, je weg zoeken in een turbulente samenleving is een sterke stimulans. Dat kan ik getuigen.

Daarvóór kabbelde mijn leven tamelijk rustig voort. Ik was net achttien geworden en keek terug op een plezierige schooltijd. Geen grote spanningen thuis. Het schoolwerk kostte me niet alle tijd zodat ik met mijn vriend Luit Vogel en later ook met Ipe Smit, een neef die al op de universiteit studeerde, tijd had voor leuke dingen: rondhangen, naar muziek luisteren, zwemmen en kanoën in Paterswolde. Als vanzelfsprekend deed ik mee met leeftijdsgenoten in de kerk, die ik ook door de week tegenkwam. We hadden onze eigen Gereformeerde h.b.s., net nieuw, eerst in zaaltjes in de binnenstad, later in een tijdelijk bouwsel in De Wijert. Ik maakte kennis met popmuziek, vooral via radio Luxemburg op mijn transistorradiootje, en als ik er geld voor had een singletje uit de top-honderd. In boeken en op plaatjes ontdekten wij wat seks is, gegeneerd beseffend dat dat op één of andere manier te maken

moest hebben met onze vriendinnen van school. En met Gerda, met wie ik vanaf de vierde klas verkering had.

Student in Groningen

Je kunt het naïef noemen, maar pas als student realiseerde ik me dat mijn leven te maken had met een grotere buitenwereld. Ik ontdekte hoe serieus en ook ingewikkeld de Koude Oorlog was. De bezorgdheid van mijn ouders over de Hongaarse opstand die door de Russen werd neergeslagen, en over de Cubacrisis die de wereld aan de rand van een kernoorlog bracht had wel indruk op me gemaakt. Het was in 1956 en in 1962 weet ik nu, omdat het in de geschiedenisboeken is terechtgekomen. Toch waren dat voor mij gebeurtenissen op de achtergrond, als decor waarin wij ons spel speelden. Ook kreeg ik pas na mijn middelbareschooltijd echt door hoe omstreden de Vietnamoorlog was. Die was in 1955 begonnen als een noodzakelijke strijd van de Verenigde Staten tegen het communisme dat uit was op wereldhegemonie. Zo had Mr. G.B.J. Hilterman dat altijd uitgelegd in zijn radiorubriek op zondagmiddag. Vader wilde daarnaar luisteren, dus waren wij dan stil. Zo zat het dus. Toen ik student was geworden kwam ik mensen tegen die actievoerden tegen het geweld van Amerika in Noord-Vietnam. Actievoerders die van de politie niet 'Johnson moordenaar!' mochten roepen omdat een bevriend staatshoofd beledigen verboden was, en die daarom maar uitweken naar 'Johnson molenaar!'. Vanwege zijn rol binnen de Nederlandse Vietnambeweging was daar de naam van de filosofieprofessor Bernard Delfgaauw (1912-1993) aan verbonden. Dat was de decaan van de faculteit wijsbegeerte, die ik later persoonlijk zou leren kennen. Hij was ook de schrijver van een overzicht van de filosofie in twee handzame deeltjes.

Provo organiseerde zich als protestbeweging. Een zachtaardiger variant was de gemeenschap van hippies. 'Make love not war' was hun leus, geholpen door psychedelica. In de politiek leek links te radicaliseren. Marxistische ideeën leken onontkoombaar voor wie met zijn tijd wilde meegaan. En die ontwikkelingen waren niet ver weg. Ook in mijn eigen stad Groningen gebeurde van alles. De universiteit moest worden gedemocratiseerd, bleek het voor-

uitstrevende standpunt van de studentenbeweging. De pas opgerichte Groninger Studentenbond vervulde een voortrekkersrol. Zo grimmig als bijvoorbeeld in Amsterdam werd het in Groningen niet. Geen bezettingen, maar wel sit-ins en demonstraties. De universiteit zocht verbinding met de arbeidersbeweging. Stakingen in de strokartonfabrieken in Oost-Groningen onder leiding van de communistische Fré Meijs maakten deel uit van één en dezelfde klassenstrijd. Universiteitsmedewerkers toonden hun solidariteit in een Bond van Wetenschappelijke Arbeiders. Van huis uit was ik niet meteen gewonnen voor die revolutionaire bewegingen. Mijn vader en moeder stemden op het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV), een vooral door kerkelijke ontwikkelingen gemotiveerde afsplitsing van de Antirevolutionaire Partij (ARP). Maar het was fascinerend om als student midden in de turbulentie te staan. En als gereformeerde studenten – we vonden elkaar natuurlijk ook op de universiteit – ontdekten we dat we een eigen geluid konden laten horen. Samen bliezen we ons partijtje mee, voluit betrokken, maar tegendraads. Voor de ‘neomarxistische’ omverwerpers van de structuren waren we achtergebleven vertegenwoordigers van de bestaande orde. Wij voelden ons in een combinatie van overmoed en naïviteit als geuzen in verzet. Zo stond ik in 1970 kandidaat voor een gereformeerde zetel in de eerste Groningse universiteitsraad. Vergeefs trouwens.

Ik kreeg door dat in de faculteiten van de universiteit ook van alles gebeurde. Wetenschap had volgens progressieve studenten en docenten veel te lang als een quasi objectieve en neutrale macht de dienst uitgemaakt. Waardenvrije wetenschap is een gevaarlijke illusie, werd gezegd. In de jaren zeventig haalde professor Delfgaauw Ger Harmsen naar Groningen, als hoogleraar *dialectische filosofie*. De spectaculair groeiende studierichting sociologie aan het Kwinkenplein ging een voorhoede betekenen. Kort na mijn afstuderen kwam daar ene Pim Fortuyn lesgeven in *marxistische sociologie*. Ik herinner me nog de introductie door de sociologen van een ‘maatschappijkrities’ onderzoeksinstrument dat arbeiders-enquête werd genoemd. Anders dan de zogenaamd waardenvrije vragenlijsten moest de arbeidersenquête niet alleen zicht geven op wat arbeiders beleefden en meenden. Hun opvattingen waren immers het resultaat van een vals bewustzijn, gevormd door de

sociale en culturele onderdrukking waaraan zij al generaties bloot stonden. Een goed onderzoek zou een instrument voor emancipatie moeten zijn. Uiteraard waren de meningen verdeeld. Zelfvervreemding bestrijden door wetenschappelijk onderzoek? Het leek mij sympathiek. Maar waar begint linkse manipulatie? Fascinerend was het wel.

In mijn vakgroep wiskunde leek de maatschappijkritische wetenschap ver weg. Onze wiskundevakken hadden weinig te maken met strijd tegen de gevestigde orde of met de democratisering van de universiteit. We ontkwamen echter niet aan de veranderingen in de uiterlijke verschijning van de studenten. Als eerstejaars ging ik naar college in een blazer en een terlenkabroek, met een zwarte kunstleren map onder de snelbinder. Drie jaar later kon je je niet meer zo vertonen. Een spijkerbroek en een plastic tasje van de Hema bepaalden de outfit. Lang haar ook. Mijn kroezende haar waar ik geen kam doorheen kreeg, leende er zich volgens mij niet voor, maar de Beatles en de Stones hadden veel jongens ertoe gebracht hun haar te laten groeien. Dat was progressief. Een voortbrengsel van een geest van revolutie, zoals mijn vader zei in navolging van ons *Gereformeerd Gezinsblad* en de leiders van het GPV. Allemaal lid van onze kerk.

Die kerk betrof het verband van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), een landelijk gezien kleine denominatie, die vanaf de jaren veertig had gebroken met de Gereformeerde Kerken. Die noemden wij 'synodaal' omdat een heerszuchtige synode destijds een leer had opgelegd waarvan de theoloog Klaas Schilder (1890-1952) en zijn volgelingen zich vrij maakten. Zoals ik thuis wel merkte was het in onze kerk al een tijd onrustig. Er waren mensen die die breuk met de Gereformeerde Kerken relativeerden en het gesprek weer zochten. Anderen, onder wie mijn ouders, vonden dat principieel verkeerd.

Toen ik ging studeren en net als mijn neef lid werd van de 'vrijgemaakte' Vereniging van Gereformeerde Studenten te Groningen Hendrik de Cock, bleek dat de onenigheid in de kerk ook daar woedde. Net in mijn eerste jaar stond de vereniging voor de beslissing of ze de strakke vrijgemaakte lijn wilde voortzetten, of zich meer open zou stellen voor anderen. Aangemoedigd door oud-le-

den die de nieuwlichterij met lede ogen aanzagen, voegde ik me met een paar ouderejaars en de helft van mijn jaargenoten bij het initiatief voor een nieuwe vereniging. De Gereformeerde Studenten Vereniging (GSV) Groningen zou een vereniging zijn die de onprettige en aandacht slurpende onenigheid als afgesloten kon beschouwen. Geen gedoe over grondslag en kerkelijke binding. Er waren waarachtig wel andere zaken waar we ons druk over maakten. Vanuit een christelijke overtuiging wilden we meedenken en positie kiezen in de snel veranderende wereld (Afb. 1).

Afb. 1 – Gereformeerde Studenten Vereniging Groningen, Senaat Veling, 1966; v.l.n.r. ama Janneke Bruins en am. Ger Tigelaar, ama Sief Visser en am. Harrie Hindriks, ama Gerda Buffinga en am. Kars Veling, ama Janny van Houdt en am. Jan Ploegman.

Wiskunde én filosofie

Intussen worstelde ik met toetsen in het vak ‘analyse’, stoeide met kegelsneden bij topologie en volgde hoe een docent ons binnenvoerde in de abstracte wereld van de integratietheorie. We gingen op excursie naar de eerste computer in de Groningse universiteit die Zebra heette, een enorme kast met spoelen en een terminal voor ponskaarten. ZEBRA, dat was de afkorting van Zeer

Eenvoudig Binair Reken Apparaat. De studie was echt leuk. Maar het leek erop dat de echte wereld toch heel ergens anders was. Was ik wel goed bezig? Weliswaar was ik van huis uit niet geneigd al die maatschappijkritiek en de brede culturele revolutie klakkeloos te volgen, maar de wereld van de zuivere wiskunde leek toch wel erg wereldvreemd. Stel dat ik goed zou kunnen schaken, wat trouwens niet zo was, zou ik dan een leven lang op vierenzestig velden willen doorbrengen? Ik bedoel maar.

Ik ben gaan kijken of sociologie niet interessanter was dan wiskunde, maar vond de heersende trend wel heel sterk ideologisch. Ik besloot het Filosofisch Instituut binnen te stappen om te informeren naar de mogelijkheden van een studie wijsbegeerte, meer betrokken op de maatschappelijke bewegingen, maar ook met de suggestie van enige afstand. Ik voelde me verwant met christelijke filosofen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Tijdens een studentencongres had ik een keer professor Henk van Riessen (1911-2000) aangesproken over mijn vage plannen om filosofie te gaan studeren. Ik kende hem van zijn boeken en als spreker in onze studentenkring. Hij wist als christenfilosoof een doordachte analyse te bieden van de ontwikkeling van de techniek. Hij stimuleerde ons om kritisch te staan tegenover schijnbaar autonome cultuur-machten, juist als christenen.

Ik weet nog dat ik mezelf moest overwinnen door Van Riessen aan te spreken. Maar hartelijk nodigde hij me uit samen een luchtje te scheppen in de bossen van Driebergen, de plaats van het congres. Hij liep in een hoog tempo, zijn pijp in de mond. Toen ik had uitgelegd wat mijn plannen waren, wist hij het meteen, ik moest maar naar de VU komen. Dat ik wiskunde studeerde en inmiddels een bijbaantje had als leraar op mijn oude school, vond hij geen beletsel. In Amsterdam zijn ook scholen.

Maar ik vond de praktische bezwaren te groot en liep op een dag het gebouw van de voormalige W.A. Scholtenfabriek aan de Turfsingel in Groningen binnen, waar de net nieuwe Centrale Interfaculteit Wijsbegeerte was gehuisvest. Ik herinner me dat ik zonder afspraak professor Delfgaauw te spreken kreeg. Ik was welkom in de nog kleine faculteit, zeker omdat ik filosofie niet alleen als bijvak, maar in de breedte wilde studeren. Ik kreeg alle medewerking om naast mijn wiskunde een reguliere filosofiestudie te

volgen, in de doctorale fase toegespitst op formele logica, wijsbegeerte van de wiskunde en analytische filosofie. Ik kwam aan mijn trekken door de sociale en politieke interesses van hoogleraar Lolle Nauta (1929-2006), met de nodige reflectie vanuit de kentheorie en de wetenschapsfilosofie. Nauta was een maatschappijkritische academicus met sympathie voor de linkse studentenbeweging, maar zijn sterk analytisch vermogen verhinderde dat hij een kritiekloze partijganger werd. Ik zal het nog over hem hebben, omdat hij een tijd mijn beoogde promotor was.

Met de wereld van de formele logica maakte ik kennis via een Vlaamse parttime docente in Groningen (later hoogleraar in Kortrijk en Leuven), Madeleine Sergant (1942-2022). Uit latere episodes in deze herinneringen zal wel blijken hoezeer zij en het Franstalige leerboek dat zij gebruikte me blijvend vormden.

Gaandeweg werd mij duidelijk wat ik in de filosofiestudie zocht. Mijn motief kan ik omschrijven met een beeld dat ik later tegenkwam bij de Utrechtse filosoof Vincent Brümmer. Hij vergeleek zijn analytisch-filosofische methode met een struik die hij in zijn Zuid-Afrikaanse jaren had leren kennen, de *Ziziphus mucronata*. In het Afrikaans een 'wag'n bietjie'. Wie er haastig langs wil hollen, wordt echt even stilgezet door haar doorns. Omdat die in paren en in verschillende richtingen groeien, zit er echt niets anders op. Wacht maar even, of dat nu gelegen komt of niet. Een mooi beeld, vind ik. Het kan nuttig zijn om even stil te staan, ook en juist als er geen tijd voor lijkt te zijn. Dat weet ook een volleybalcoach die een time-out aanvraagt om even te wachten, om daarna effectiever door te gaan.

Op dinsdag 23 mei 1972 studeerde ik af met een MO-examen wiskunde en een doctoraalexamen filosofie. De vrees van mijn vader dat ik met een filosofiediploma geen droog brood zou kunnen verdienen werd niet bewaarheid. Ik was inmiddels leraar wiskunde aan het Gereformeerd Lyceum in Groningen, maar kon ook aan de slag als filosofiedocent in een nieuw opgerichte Gereformeerde Sociale Academie te Zwolle, en een dag in de week aan een theologische opleiding, de Theologische Hogeschool in Kampen (Broederweg). Dat vond ik uitdagend, meer dan het vak van wiskundeleraar of het perspectief van een academische loopbaan als docent